

KELEMEN JÁNOS

Peirce filozófiája

A filozófus halálának (1914) századik évfordulójára

I. MEGJEGYZÉS AZ AMERIKAI FILOZÓFIA KLASSZIKUS KORSZAKÁRÓL

Egy széleskörűen elfogadott nézet szerint az amerikai filozófia klasszikus korszaka a polgárháború éveitől a második világháborúig tartott, s hat kanonikus figurája volt: Charles Sanders Peirce, William James, Josiah Royce, George Santayana, John Dewey és Alfred North Whitehead. Ők az „amerikai hatok”, akik összetéveszthetetlenül sajátos jelleget kölcsönöztek az amerikai filozófiának, még akkor is, ha a sorban az utolsó, Whitehead, csak élete utolsó szakaszában működött az Egyesült Államokban, s haláláig brit állampolgár maradt.

Ha az amerikai filozófia „összetéveszthetetlenül sajátos” jegyeit keressük, akkor nem gondolhatunk elsőként másra, mint a pragmatizmusra. A kifejezést Peirce alkotta, s tőle származnak a pragmatizmus – vagy ahogyan munkássága későbbi szakaszában szerette nevezni: a *pragmaticizmus* – alaptételei is. Semmi kétség a felől, hogy ő volt az amerikai filozófia klasszikus korszakának megalapítója.

Mielőtt halálának százéves évfordulóján összefoglaló képet próbálnék alkotni filozófiájáról és annak mai jelentőségéről, hadd szenteljek néhány szót annak a kérdésnek, hogy miben is áll a klasszikus amerikai filozófia, aminek fejlődésére Peirce oly meghatározó (bár a kortársak által alig méltányolt) hatást gyakorolt. Ehelyütt természetesen nem lehet mást tenni, mint katalógus-szerűen felsorolni a korszak amerikai filozófiájának legjellemzőbb ismérveit.

A pragmatizmus mellett, mely a megismerés, a tudomány és az igazság problémájára adott új és eredeti válasz volt, az „amerikaiság” egyik jellemző jegye a filozófia európai, karteziánus hagyományának az elvetése. De szintén ide sorolhatjuk a tudat naturalizálását és általában a naturalizmust; az evolucionizmus elveinek széleskörű alkalmazását; a folyamat előtérbe állítását a szubsztanciával szemben; a jövőre irányultságot; a megismerés passzív, „néző-szempontú” elméleteivel szemben a cselekvésre orientáltságot; a tudat jel-, interpretáció- és kommunikáció-alapú magyarázatát, nem utolsó sorban pedig a közösségi elvet. Mindez különböző hangsúlyokkal feltűnik mind a hat említett gondolkodónál, de jelentős mértékben Peirce írásaiban gyökerezik.

II. PEIRCE ÉS KANT

Visszatérve Peirce-höz, érdemes idéznünk azt az életrajzi ténytet, hogy apja élvonalbeli matematikus és csillagász volt, s az ő nyomdokaiban maga is kiváló tudományos és matematikai képzésben részesült. Élete java részében az empirikus tudomány, a matematika és a logika problémáival foglalkozott. Több évtizeden át egy természettudományos kutató laboratóriumban vállalt munkát, s egyes eredményeivel (így a gravitációs állandó pontosabb meghatározásával) valamelyes nemzetközi hírnévre is szert tett. Filozófiai munkássága a kísérletező tudós tapasztalatából nőtt ki, s a tudományos megismerés mibenlétének tisztázására irányult. Ahogyan maga is írta (harmadik személyben fogalmazott önéletrajzában), filozófiája

úgy írható le, mint egy fizikus törekvése arra, hogy hipotéziseket alkosson a világ-egyetem felépítéséről a tudomány módszerei által megengedett módon, és mindannak a segítségével, amit a korábbi filozófusok alkottak (*Concerning the Author*, Peirce 1955. 2).

A „korábbi filozófusok” közül itt elsősorban Descartes-ra és Kantra kell hivatkoznunk. Descartes-ra azért, mert Peirce már első, 1868-ban megjelent filozófiai írásaiban, melyek azután a klasszikus amerikai filozófia nyitányának bizonyultak, meghirdette a szakítást „a modern filozófia atyjának” tanaival, leszögezve, hogy „a modern tudomány és a modern logika azt követeli tőlünk, hogy egészen más platformon álljunk” (*Some Consequences of Four Incapacities*, Peirce 1955. 228).

Kantra pedig azért kell hivatkoznunk, mert Peirce, akinek kortársai voltak a neokantiánusok, talán mindenkinél jobban ismerte a kanti filozófiát. Hitelt adhatunk szavainak, amikor ezt írja:

Több mint három éven át naponta két órát szenteltem annak, hogy tanulmányozzam *A tiszta ész kritikáját*, mígnem szinte betéve tudtam az egész könyvet, és kritikailag megvizsgáltam minden bekezdését (*Concerning the Author*, Peirce 1955. 2).

Ám nemcsak jól ismerte Kant filozófiáját, hanem alkalmazta és tovább is fejlesztette, olyannyira, hogy Karl-Otto Apel egyenesen az „amerikai filozófia Kantjának” nevezte őt (Apel 1976. 164). A Kanthoz való viszony tehát Peirce munkásságának lényeges kérdése. A kérdés az, hogy Peirce mennyiben volt kantiánus. Ha „kantiánusnak lenni” annyit jelent, mint Kant alapvető elgondolásait történetileg és filológiaiilag minél pontosabban rekonstruálni és ebben a formában betűhíven alkalmazni, akkor Peirce természetesen nem volt az. Például nem fogadta el, és saját céljaival összeegyeztethetetlennek találta a kanti filozófia központi tételét, a magában való dolog létezését, s elvetette a szintetikus a priori ítéletek lehetőség-feltételeire vonatkozó kérdést is, melyet a szintetikus kö-

vetkeztetések és a szintetikus megismerés érvényességére vonatkozó kérdéssel helyettesített.

Ha azonban „kantiánusnak lenni” annyit jelent, mint felhasználni, illetve új tudományos és filozófiai problémák megválaszolására alkalmazni azokat a szempontokat, melyeket Kant vezetett be saját céljaira, akkor Peirce a szó bizonyos tág értelmében kantiánus volt. Talán szerencsésebb úgy fogalmazni, hogy kanti ihletésű filozófus volt, akit nem az érdekelt, hogy átvegye Kant egyik vagy másik elméletét, hanem az, hogy Kant filozófiájának egészét átalakítsa, s ennek az átalakított kantianizmusnak a szellemében értelmezze a modern tudományos haladást.

Miben áll a kanti filozófia Peirce által végrehajtott transzformációja? Erre többféle, egymással összefüggő választ adhatunk. Például már egy korai előadásában jól felismerhető módon *A tiszta ész kritikájának* kritikai értelmezésére támaszkodva tett javaslatot egy szemiotikai alapú kategória-tan bevezetésére (Peirce 1867). A *realitás* fogalmát pedig, mely filozófiájának egyik legnehezebb fogalma, a kanti *jelenség-fogalomnak* feleltette meg, a kopernikuszi fordulatot úgy értelmezve, hogy az a nominalizmus álláspontjáról a realizmus álláspontjára való áttérést jelenti.

Kérdésünkre Apel adott átfogó választ, aki rámutatott, hogy a Kant által *ismeretkritikaként* kifejtett metafizika-kritikát – a 20. századi tudománylogikusokat messze megelőzve – már Peirce *értelemkritikaként* végrehajtott metafizika-kritikával helyettesítette. Ugyanakkor felfedezte, hogy a tudományos megismerés érvényességi és lehetőségi feltételeit a későbbi tudománylogikusok nézeteivel ellentétben nem lehet pusztán az elméletek és a tények között fennálló kétagú viszony szintaktikai-szemantikai elemzésével megmagyarázni. Ehhez ugyanis a jelértelmezés háromtagú pragmatikai dimenziójára van szükség, mely interszubjektív megfelelője annak, amit Kant (az individuális tudat konstitúciójának szintjén) a tudat transzcendentális egységének nevez (Apel 1976. 164). Ez tovább vihető addig a megállapításig, hogy Peirce lényegében a kanti transzcendentális logika szemiotikai átalakítását hajtotta végre. A kanti és peirce-i koncepció között persze további lényeges pontokon is vannak szisztematikus megfelelések, melyek egyszerre foglalnak magukban egyezéseket és különbségeket, és éppen ezért írhatók le a két nézetrendszer közötti *transzformációs* viszonyként. Ezeket Apel mellett Habermas vizsgálta meg tüzetesebben (Habermas 2005. 82–103).¹ A két német filozófus mellett Umberto Eco sem hagyható itt említés nélkül, aki – azon túl, hogy egész munkásságában állandóan támaszkodott Peirce-re – a *Kant és a kacsacsőrű emlősben* az észlelési ítéletek és a sematizmus messzire vezető kérdésében Kant és Peirce tanainak egy párhuzamos, egymásra vonatkoztatott olvasatát mutatta be (Eco 1997. 43–99).²

¹ Lásd *A kutatás logikája Peirce-nél* című, 5. fejezetet.

² Lásd a *Kant, Peirce e l'ornitorinco* című, 2. fejezetet.

III. REALIZMUS ÉS FALLIBILISTA TUDOMÁNYFILOZÓFIA

Peirce a maga pragmatizmusát, különösen munkásságának későbbi szakaszában, pragmaticizmusnak szerette nevezni. Többször is nekirugaszkodott annak, hogy megvilágítsa ennek mibenlétét. Egyik helyen azt a magyarázatot adta, hogy a pragmatizmus „a prope-pozitivizmus egyik fajtája”, melynek többi fajtájától a következő három mozzanat különbözteti meg:

először is az, hogy ragaszkodik a megtisztított filozófia fenntartásához; másodsor, hogy teljes egészében elfogadja ösztönös hiteink összességét; harmadszor pedig, hogy határozottan kiáll a skolasztikus realizmus igazsága mellett (*Mi valójában a pragmatizmus?* Szabó 1981. 76).

Látható, hogy ezen a helyen kifejezetten a pragmatizmus/pragmaticizmus általános filozófiai jellemzéséről van szó. Az első ponton azt kell értenünk, hogy a pragmaticizmus – minden metafizika-kritika mellett – megőrzi a metafizika értelmes (pontosabban értelmesnek tekinthető) magvát, mely fennmarad a kritika rostáján. Ennek megfelelően Peirce-nek valóban van szilárd metafizikai tanítása (ide tartozik a kozmikus célok és végső okok által irányított kozmikus evolúcióról szóló elmélete, vagy a publikusan megismerhető törvények és dolgok létezésére vonatkozó tétele stb.), mellyel itt nincs terünk foglalkozni. Mindenesetre leszögezendő, hogy filozófiája egyáltalán nem merül ki a hitek és vélekedések pragmatista elemzésében, illetve az igazság pragmatista fogalmának megalkotásában. A fentebb idézett második ponton az értendő, hogy közkeletű hiteinkben és vélekedéseinkben nem kell kételkednünk, vagyis nem lehet a mindenre kiterjedő karteziánus kételyt a filozófia kiindulópontjául elfogadni. A harmadik pont önmagáért beszél: Peirce elkötelezi magát az univerzálé-realizmus mellett.

Nem tehetjük, hogy ne fűzzünk néhány kommentárt az utolsó ponthoz, vagyis a realizmus kérdéséhez. Általánosságban arra kell utalnunk, hogy Peirce után a realizmus az amerikai filozófiának állandó vitakérdése lesz, s mindvégig erős áramlata marad (lásd Kelemen 1982). Csak példaként említem, hogy Amerikában a huszadik század dátum szerint is a filozófiai realizmus kiáltványával kezdődött (lásd Holt–Marvin–Montague–Perry–Pitkin–Spaulding 1964 [1900]; In Schneider 1964. 35–54). Ám szembeűnő, hogy Angliában is ugyanezekben az években következett be Russell és Moore realista lázadása, s hogy a fregei logikai és nyelvfilozófiai fordulat, mely a modern szemiotikának éppúgy forrása, mint Peirce munkássága, filozófiailag szintén a realizmus jegyében ment végbe.

Ami magát Peirce-t illeti, ő a realizmust oly módon fogja fel, hogy az összeegyeztethető legyen a magában való dologtól megtisztított kanti fenomenologizmussal, mely utóbbinak a perspektívájából szemlélve a tudat által konstituált és a lehetséges tapasztalat körébe eső jelenségek, éppen tudati konstituáltságuknál fogva, valós létezéssel bírnak. A valóság Peirce különféle megfogalmazásai

szerint nem más, mint a lehetséges igaz kijelentések publikusan hozzáférhető korrelátuma,³ s épp ezért – mint mondja – „úgy határozható meg, hogy jellemzői függetlenek attól, milyennek gondoljuk őket” (uo. 56). Néhány lappal később így ír:

Igazságon azt a véleményt értjük, amelynek az a sorsa, hogy végül minden kutató elfogadja, és ennek a véleménynek a tárgyát nevezzük valóságosnak (uo. 59).

Hangsúlyozandó, hogy a lehetséges igaz kijelentések totalitásához „az összes ésszerű lény” kanti értelemben vett közössége egy végtelen kutatási folyamatban aszimptotikusan közeledik. Egy végtelen és kollektíve kutatási folyamatnak vagyunk tehát a részesei, melynek anticipált vége határozza meg igaz kijelentéseink növekvő tömegét és azt, hogy miben is áll a velük korreláló valóság.

Peirce realista metafizikájához híven hisz abban, hogy léteznek véglegesen igaz kijelentések, ami ugyanakkor nem mond ellent a tudományos megismerésről alkotott fallibilista felfogásának. A „fallibilizmus” terminust saját nézeteinek összefoglaló megjelöléseként ő maga vezette be (*Concerning the Author*, Peirce 1955. 4). Ennek a fallibilizmusnak a szellemében jelenti ki, hogy a tudósnak azokat a hipotéziseket kell előnyben részesítenie, amelyek „szinte a legvadabb módon hihetetlenek”. Indoklása a következőképpen hangzik:

Egy hipotézis olyasvalami, ami olyannak látszik, mintha igaz lehetne vagy igaz is lenne, és alkalmas az igazolásra vagy a cáfolásra a tényekkel való összehasonlítás révén. A legjobb hipotézis, abban az értelemben, hogy a legjobban kínálkozik a kutatónak, az a hipotézis, amelyik a legkönnyebben cáfolható, ha hamis (*The Scientific Attitude and Fallibilism*, Peirce 1955. 54).

Ez az az álláspont, melyet a neopozitivizmust lezáró tudományelméleti vitákban majd Popper fog megfogalmazni és képviselni. (Talán megjegyzésre érdemes, hogy Popper ugyan nem szentelt túl nagy figyelmet Peirce munkásságának, mégis elismerte úttörő érdemeit a fizikára vonatkozó tudományelméleti kérdésekben. Egy helyen pedig – igaz, egy másodlagos utalás formájában – azt is elismerte, hogy „már Peirce meglátta”, hogy miért kell a legvalószínűbbek helyett a legbátrabb hipotéziseket megkockáztatnunk (Popper 1965. 240).

³ Lásd például *A valóság* című paragrafust a *Hogyan tegyük világossá eszméinket?* című tanulmányában (Szabó 1981. 55–62).

IV. KATEGÓRIATAN, SZEMIOTIKA, ABDUKCIÓ

Peirce metafizikai-ontológiai koncepciója arra a tételre épül, hogy „három létmód van”, amelynek megfeleltethető három alapkategória: az „Első” (*First, Firstness*), a „Második” (*Second, Secondness*) és a „Harmadik” (*Third, Thirdness*) kategóriája. A három létmódot úgy határozza meg, mint a „pozitív minőségi lehetőség”, az „aktuális tény” (a realitás), végül pedig a „jövőbeli tényeket kormányzó törvény” létét (*The Principles of Phenomenology*, Peirce 1955. 75). Ez lényegében a valóságnak a modalitások szerinti felosztása (amiben – jegyezzük meg – kifejezésre jut, hogy a „lehetőség”, az „aktuális” és a „szükségszerű” kategóriái Peirce-nél elsősorban nem „nyelvi-logikai”, hanem „természeti” kategóriák, ellentétben a későbbi neopozitivisták és analitikus filozófusok felfogásával).

Ezen a ponton egy valóságos metafizikai rendszer körvonalai rajzolódnak ki előttünk. A három kategóriához ugyanis rendre hozzárendelhető a különböző szférákhoz tartozó létezők egy-egy típusa: például a relációk vagy a jelek három formája.

A *Firstness*hez tartozó dolgok (a „pirosság”) a monadikus reláció, a *Secondness*-hez tartozók (például az aktuálisan piros tárgy, az okság, a statikus erő stb.) a diadikus relációk hordozói. Messzemenően a *Thirdness* a legösszetettebb kategória:

a gondolat, a reprezentáció, a triadikus reláció, a közvetítés, az eredendő harmadikság, „a harmadikság mint olyan” kategóriája (*Mi valójában a pragmatizmus?* Szabó 1981. 88).

E kategória fontosságának hangsúlyos elismerésére hivatkozva mondja Peirce, hogy „a pragmatizmus igen szoros kapcsolatban áll a hegeli abszolút idealizmussal” (ugyanott), amelytől csak az különbözteti meg, hogy Hegel a valóság felépítésében nem tulajdonít szerepet a *Firstness*nek és a *Secondness*nek. A „jel” vagy a „jelentés” tipikusan a *Thirdness* jelensége, hiszen

minden triadikus reláció jelentést involvál, ahogyan a jelentés magától értetődően triadikus reláció (*The Principles of Phenomenology*, Peirce 1955. 91).

Ugyanez mondható magáról a jelről, amely „valamit valaki számára valamely tekintetben vagy minőségben helyettesít”, s valakihez szólván létrehoz egy újabb, őt interpretáló jelet, az interpretánst vagy értelmezőt (*A jelek felosztása*, Horányi-Szépe 1975. 24–25).

De a jel csupán általános fogalma szerint tartozik ilyen módon a *Thirdness*hez, miközben a jelek egyes típusai a három kategória egyikéhez rendelődnek hozzá. Ez egészen pontosan az *ikon*, az *index* és a *szimbólum* trichotómiájára érvényes, vagyis arra az osztályozásra, melyet a jelek Peirce által bevezetett különféle trichotomikus felosztásai közül a mai szemiotika is használ.

Az ikon a *Firstness*nek felel meg, ugyanis a relációt nem feltételező (illetve monadikus) tulajdonságot a maga éppígy létében fejezi ki. Az index, melynek révén a jel és a tárgy diadikus relációja valósul meg, a *Secondness*hez tartozik. A szimbólum a *Thirdness* szintjén helyezkedik el, mint olyan jel, mely a tárgyat egy értelmező számára közvetítve triadikus relációt valósít meg.

A jel valódi „fogalmának” vagy „eszméjének” mindenképpen a szimbólum felel meg, ez implikálja a peirce-i szemiotika egyik legtermékenyebb fogalmát is, az interpretánst. De Peirce természetesen feltételezi, hogy a három jeltípus együttműködik. Mint Apel rámutatott, ez a pont is a kanti filozófia szemiotizálásáról tanúskodik: egyfelől az ikonnak és az indexnek, másfelől a szimbólumnak úgy kell együttműködniük, mint Kantnál a fogalmaknak és szemléleteknek. A szimbólum-funkció, a nélkül, hogy magába olvasztaná az ikon- és index-funkciót, ugyanúgy üres lenne, mint szemlélet nélkül a fogalom. S az ikon- és az index-funkció a szimbólum hozzájárulása nélkül ugyanúgy vak lenne, mint fogalom nélkül a szemlélet (Apel 1976. 171).

A három metafizikai kategóriához hasonlóképpen rendelhető hozzá a logikai következtetések három típusa: a dedukció (*Thirdness*), az indukció (*Secondness*) és az abdukció (*Firstness*). Peirce a dedukciót az őt érdeklő problémák szempontjából kevésbé tartotta fontosnak, s főleg az utóbbi kettővel foglalkozott. Különösképpen az abdukció vizsgálatával ért el olyan eredményeket, melyek a jövő tudományelmélete és szemiotikája számára a legfigyelemreméltóbbak közé tartoznak.

A logikát mind saját korát, mind a későbbi fejleményeket tekintve a szokásosnál szélesebben fogta fel. Első sorban a kutatás vagy a felfedezés logikáját értette logikán, mely manapság leginkább a tudomány metodológiájához tartozik. Nem az érdekelte ugyanis, hogy hogyan bizonyítjuk be az igazságot, hanem az, hogy hogyan fedezzük fel. S nem az érdekelte, hogy mi egy tudományos elmélet szerkezete, hanem az, hogy hogyan alkotunk meg egy tudományos elméletet. Ennek a folyamatnak a leírására tűnt alkalmasnak az abdukció, amellett, hogy – *retrodikcióként* értve – a kauzális magyarázatoknak is ez a logikai formája. Heurisztikus értelemben véve akkor van dolgunk abdukcióval, amikor egy váratlan eredmény, például egy be nem vált predikció arra készítet minket, hogy módszeresen és szabályozott keretek között új törvényhipotéziseket keressünk:

Egy hipotézis felállítása és annak elfogadása akár egyszerű kérdésként, akár a bizonyosság valamilyen fokán, következtetési lépés, melyet *abdukciónak* (vagy *retrodikciónak*) javaslok nevezni. Ez preferenciát foglal magában bármely más hipotézissel szemben, mely a tényeket egyformán magyarázza [...]. Legitimációja egészen más elvektől függ, mint más következtetési fajtáké (*Abduction and Induction*, Peirce 1955. 151).

Amikor Peirce a dedukcióval szemben a szintetikus következtetéseket helyezte előtérbe, s ezek vizsgálatának szentelte figyelmét, az empirikus ismeretek érvényességi feltételeit kutatta. Más szóval a tapasztalat lehetőségének kanti kérdésére kereste a választ. Válasza röviden az indukció és az abdukció volt (lásd Apel 1976. 172).

A fenti összefoglalás természetesen rendkívül elnagyolt. Mindenesetre a mondottakból kiviláglik, hogy noha Peirce-nek sohasem volt módja egységes rendszert kidolgozni, s filozófiáját utólag sem lehet egységes rendszer formájában bemutatni, nagyfokú szimmetria jellemzi a különböző területek leírására alkotott fogalmait. Metafizikai, logikai és szemiotikai vizsgálódásai szinte teljesen összefonódnak. Így például szemiotikai kutatásaiban is metafizikai motívumok vezették melyektől többek közt azt remélte, hogy segítenek megválaszolni „az általános létezmódjára” vonatkozó kérdést (Dajka 1982. 491).

V. PRAGMATIZMUS/PRAGMATICIZMUS

Munkásságának középpontjában kétségtelenül a pragmatizmus áll, amelynek két összetevője van: a hitek pragmatista elemzése és a pragmatista jelentésselétele.

A hit, mint a gondolkodás terméke, és mint a további gondolkodás ösztönzője, Peirce legrövidebb meghatározása szerint nem más, mint „tevékenységi szabály” (*Hogyan tegyük világossá eszméinket*, Szabó 1981. 42–43). „A gondolat – mondja Peirce – cselekvésekből tevődik össze”, s „a gondolkodás valódi végső célja a cselekvés” (ugyanott). A hitet tehát nem tárgya vagy reprezentatív tartalma felől kell megközelítenünk, hanem abból a szempontból, hogy milyen viselkedési habitust vált ki, vagyis általában milyen gyakorlati tevékenységek következnek belőle. Ahhoz, hogy megbizonyosodjunk egy gondolat jelentéséről, azt kell megfontolnunk, hogy annak igazságából milyen gyakorlati következmények vezethetők le szükségszerűen. Egy hit azonossága ily módon bizonyos fajta gyakorlati tevékenységek összességében ragadható meg. Két látszólag különböző hit, amelyből minden tekintetben ugyanazok a tevékenységek következnek, azonos egymással. Ezt úgy is mondhatjuk, hogy azonos a két hit jelentése, hiszen az általuk kiváltott cselekvések, illetve habitusok alkotják a jelentésüket:

ha tehát a gondolat jelentését akarjuk feltárni, egyszerűen azt kell meghatározni, milyen habitusokat vált ki; az, amit egy dolog jelent, nem más, mint azok a habitusok, amelyeket maga után von (uo. 45).

A pragmatizmussal szemben azt szokták bírálatként felhozni, hogy individualista, s az igazság kritériumát az egyén sikeres cselekvésével azonosítja. Ám egy

hitet sohasem igazolhat a sikeres egyéni cselekvés, mert mindig lehetséges valamely téves hit alapján, hamis tudattal célirányosan cselekedni.

Ez a kritika azonban a pragmatizmus peirce-i formáját nem érinti, Peirce ugyanis folytonosan felhívja a figyelmet arra, hogy óvakodni kell a pragmatista szabály individualista értelmezésétől, hiszen „az individualizmus maga a hamisság”. Ha a tudományt mint végtelen kutatási folyamatot tartjuk szem előtt, akkor a hitek és azok gyakorlati következményei, kollektíve értendők: „a gyümölcs kollektív, a nép közös eredménye”. Tegyük hozzá, pragmatizmuson elsősorban logikai elméletet értett, márpedig, ahogyan kifejezte magát, „a logika hatalmas elve az én feladása” (uo. 47). Egy ilyen mondaton nyilván nem kell többet értenünk, mint azt, hogy a logika szabályai nem pszichológiai jellegűek, s a gondolkodó szubjektumoktól függetlenül érvényesek. De a filozófus hasonló kijelentései minden jel szerint erősebb állítást foglalnak magukban. Úgy tűnik, szerinte magából a logikából vezethető le a társadalmiság alapelve. Gerd Wartenberg, Apel tanítványa erre építve fejtette ki azt az interpretációt, hogy a peirce-i pragmatizmus egyfajta „logikai szocializmus” (Wartenberg 1971. 17; lásd még Apel 1976. 177).

Ezeket a szempontokat tükrözik Peirce indokai arra vonatkozóan, hogy miért választotta a *pragmatizmus*, majd a *pragmaticizmus* kifejezéseket elméletének elnevezésére. Választhatta volna még a „prakticizmus” vagy a „praktikalizmus” terminusokat, de annak, aki „Kanttól tanult filozófiát”, a *praktisch* és a *pragmatisch* közötti poláris ellentét miatt az utóbbi felel meg, mivel utal valamilyen cselekvési szándékra, s jól kifejezi annak az elméletnek a követelményeit, amely szerint „a racionális megismerés és a racionális célkitűzés elválaszthatatlan kapcsolatban” van egymással. A „pragmaticizmust” viszont azért kellett később bevezetnie, hogy felfogását elhatárolja a pragmatizmus időközben megszületett individualista, relativista vagy utilitarista interpretációitól.

Természetesen a pragmatizmus peirce-i verziója sem védhető meg a kritikáktól pusztán arra hivatkozva, hogy a hitek és gyakorlati következményeik viszonyát a filozófus kollektivista és racionalista, nem pedig individualista, relativista vagy utilitarista módon fogja fel. Ezen a ponton egy évszázados vitához kellene hozzászólnunk, amire itt nincs lehetőségünk. Kifejezetten a peirce-i koncepcióval szemben felhozható ellenvetések közül mégis hadd említsek egyet.

Peirce elkötelezte magát a realista metafizika mellett, miközben a pragmatista jelentéselmélet alapján nem lehet különbséget tenni a nominalizmus és a realizmus között. Például a kauzális törvények realista és nominalista felfogása nem von maga után egymástól megkülönböztethető gyakorlati következményeket. Ez lehetetlenné teszi a két álláspont közötti vitát, s hogy bármelyiknek közülük jelentést tulajdonítsunk. Peirce azonban azt állította, hogy pragmatizmusa – ezen belül pragmatista jelentéselmélete – a realista metafizikán alapszik, ami ahhoz a paradoxonhoz vezet, hogy a pragmatizmus olyan elmélet igazságát és jelentéssel bíró voltát feltételezi, melyet éppen a jelentés (és az igazság) pragmatista elmélete zár ki (Burks 1951. 52).

Egy ilyenfajta bírálatra nem lehet úgy válaszolni, hogy ne adjuk fel a pragmatista előfeltevések egyikét vagy másikat. Ez azonban nem csökkenti Peirce ama filozófiatörténeti felismerésének a jelentőségét, hogy a gondolatok a gyakorlati tevékenységek összefüggés-rendszerének részeiként válnak valóban vizsgálhatóvá, vagyis mindenképpen releváns, hogy milyen következményeik vannak. Emellett Peirce joggal hivatkozott arra, hogy a tudományos megismerés sajátosságait a kísérletező tudós tapasztalatainak fényében vizsgálta; s valóban, ami a hipotézisek és predikciók laboratóriumi tesztelése során történik, az nagyon hasonlít ahhoz, ahogyan a hitek és következményeik viszonyát leírja.

IRODALOM

Peirce tanulmányaira a következő kötetek alapján hivatkozom:

Peirce, Charles Sanders 1955. *Philosophical Writings of Peirce*. Vál., szerk. Justus Buchler. New York, Dover Publications.

A kötetből idézett szövegek:

Abduction and Induction. 150–156.

Concerning the Author. 1–4.

The Principles of Phenomenology. 74–97.

The Scientific Attitude and Fallibilism. 42–59.

Some Consequences of Four Incapacities. 228–250.

Szabó András György (szerk.) 1981. *Pragmatizmus. A pragmatista filozófia megalapítóinak műveiből*. Ford. Fehér Márta – Márkus György – Vajda Mihály. Budapest, Gondolat.

A kötetből idézett szövegek:

Mi valójában a pragmatizmus? Ford. Fehér Márta. 63–89.

Hogyan tegyük világossá eszméinket. Ford. Fehér Márta. 33–62.

Horányi Özséb – Szépe György (szerk.) 1975. *A jel tudománya. Szemiotika*. Ford. Antal László et al. 2., bővített kiadás. Budapest, General Press.

A kötetből idézett szöveg:

Peirce, Charles Sanders: A jelek felosztása. 23–37.

Az *On a New List of Categories* című előadást a következő helyről idézem:

Peirce, Charles Sanders 1867. On a New List of Categories. *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences* 7. 287–298 (Presented to the Academy May 14, 1867). http://static.flipora.com/enhancedsearch_v.html?q=Charles+S.+Peirce++On+a+New+List+of+Categories+Proceedings+of+the+American+Academy+of+Arts+and+Sciences+7+&cx=partner-pub-6808396145675874%3Avtssz0r1w2c&cof=FORID%3A10&ie=utf8&oc=utf8&u=6461818&h=&t=70&gads=true&twoPanel=&numads=20&source=ihome&gl=hu&startTime=1397897311695&ref_type=ihome-query&src_type=ihome&tv=v70&ddc=0&mode=1Y >

(utolsó hozzáférés: 2014. április 19.)

További hivatkozott művek

- Apel, Karl-Otto 1976. *Transformation der Philosophie. Band 2. Das Apriori der Kommunikations-gemeinschaft*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Burks, Arthur W. 1951. Charles Sanders Peirce. Introduction. In Fish 1951. 41–53.
- Dajka Balázs 1982. Mai Peirce-problémák. *Világosság*. 22/8–9. 491–493.
- Fish, Max H. (szerk.) 1954. *Classic American Philosophers*. New York/NY, Appleton-Century-Crofts.
- Habermas, Jürgen 2005. *Megismerés és érdek*. Ford. Weiss János. Pécs, Jelenkor.
- Eco, Umberto 1997. *Kant e l'ornitorinco*. Milano, Bombiani.
- Eco, Umberto 1999. *Kant és a kacsacsőrű emlős*. Ford. Gál Judit. Budapest, Európa.
- Holt, Edwin B. – Marvin, Walter Taylor – Montague, William Pepperell – Perry, Ralph Barton – Pitkin, Walter B. – Spaulding Edward Gleason 1964 [1900]. The Program and First Platform of Six Realists. In Schneider 1964. 35–54.
- Kelemen János 1982. Amerikai filozófia, avagy a filozófia Amerikában. *Világosság*. 22/8–9. 483–491.
- Popper, Karl Raymund 1965. Truth, Rationality, and the Growth of Scientific Knowledge. In Popper 1965. 215–250.
- Popper, Karl Raymund 1965. *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*. New York, Harper and Row.
- Schneider Herbert W. (szerk.) 1964. *Sources of Contemporary Philosophical Realism in America*. New York – Indianapolis, Bobbs–Merril.
- Wartenberg, Gerd 1971. *Logischer Sozialismus*. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

